

*М.І. Омелянець,
І.М. Хоменко*

ОЦІНКА СТАНУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПРОТИРАДІАЦІЙНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ЧОРНОБИЛЬСЬКОЮ КАТАСТРОФОЮ

*Державна установа "Науковий центр радіаційної медицини НАМН України"
Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика
м. Київ*

Ключові слова: *Чорнобильська катастрофа, нормативно-правове регулювання, протирадіаційний захист, чисті продукти харчування, радіоактивно забруднені території*

Key words: *Chornobyl catastrophe, normative-legal regulation, ecologically clean food products, radionuclide contaminated areas*

правового регулювання по вопросам противорадиационной защиты в связи с Чернобыльской катастрофой в первые пять лет после аварии. Показано, что до 1991 года не существовало национального законодательства по противорадиационной защите населения, которое пострадало в результате Чернобыльской катастрофы. Вопросы обеспечения населения, проживающего на радиоактивно загрязненных территориях, чистыми продуктами питания также не имели нормативно-правовой базы.

Summary. *Normative-legal regulation as to anti-radiation protection due to the Chornobyl accident during the first five years after the accident was estimated. It is shown that until the year 1991 there was no national legislation on anti-radiation protection of population exposed to Chernobyl accident. Issues of provision of population living on radiation – polluted territories with ecologically clean food products were not considered either.*

Резюме. *Дана оцінка нормативно-*

Екологічна ситуація, що має місце в Україні в останні десятиріччя, значно ускладнилась та загострилась внаслідок Чорнобильської катастрофи (ЧК). Вона призвела до радіоактивного забруднення понад 50,5 тис. км² території України. За масштабами радіоактивного забруднення довкілля та негативних наслідків для населення України цю аварію класифіковано як найбільшу у світі екологічну та соціально-економічну катастрофу [6].

Із більш ніж 200 радіонуклідів, які є елементами ядерного палива та продуктів його розпаду, найбільшу небезпеку у віддалений період після аварії являють радіонукліди цезію та стронцію (¹³⁷Cs та ⁹⁰Sr), якими контаміновано ґрунти, питну воду, сільськогосподарську продукцію рослинного і тваринного походження та харчові продукти [2, 3]. Внаслідок цього населення піддається в основному внутрішньому опроміненню, при якому рівні опромінення визначаються вмістом радіонуклідів у кінцевих продуктах сільськогосподарського виробництва. Зважаючи на це, у зв'язку з ЧК, державою чимало зроблено для зменшення надходження радіонуклідів до організму людей, що проживають на радіоактивно забруднених територіях (РЗТ) [1,5,13].

Але вирішити проблему забезпечення чистими продуктами харчування населення, яке постраждало внаслідок ЧК, що було передбачено рядом законодавчих та нормативно-правових

документів, не вдалося ні в перші роки після аварії, ні у подальшому [14-16].

Метою роботи було оцінити стан нормативно-правового регулювання з питань протирадіаційного захисту населення в Україні у зв'язку з ЧК у перші 5 років після аварії (1986 – 1991 рр.).

Об'єктом дослідження стали обсяги визначених законодавством України заходів протирадіаційного захисту жителів РЗТ та стан їх виконання.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Були використані системно-оглядові методи, метод логічного моделювання та структурування й порівняльний метод.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Аварія ядерного реактора на ЧАЕС відбулась раптово і за своїми масштабами не вкладалася в параметри аварій, які розглядалися в чинних на той момент нормативних документах як імовірні. Тому нормативно-правові документи щодо протирадіаційного, соціального та медичного захисту постраждалих неодноразово приймалися і змінювались з перших днів аварії. Хронологічно весь післяаварійний проміжок часу умовно можна поділити на три періоди: перший – 1986-1991 рр. – в колишньому СРСР, другий – 1991-2005 рр. – національний по мінімізації наслідків катастрофи і третій – після 2006 р. – національний по подоланню наслідків катастрофи.

У перші роки після катастрофи були штучно занижені дійсні масштаби та можливі наслідки аварії. Складність проблем, які виникли внаслідок ЧК, їх комплексний, широкомасштабний характер, що не мали аналогів у світі, призвели до зволікання з прийняттям рішень щодо протирадіаційного, медичного та соціального захисту постраждалого населення. В той же час все це відбувалося в умовах відносно стабільної соціально-економічної та політичної ситуації в колишньому СРСР.

До 1991 року нормативно-правову базу захисту людей складала постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ЦК КПУ, Уряду УРСР, накази відповідних міністерств та відомств.

До аварії на ЧАЕС діяли Норми радіаційної безпеки НРБ-76 (1981 р.) та "Основні санітарні правила роботи з радіоактивними речовинами і іншими джерелами іонізуючих випромінювань" ОСП-72/80. З метою радіаційного захисту населення МОЗ СРСР з перших днів після аварії почало вводити нормативи, які регламентували рівні забруднення об'єктів навколишнього середовища, дози опромінення населення, допустимі рівні вмісту радіоактивних речовин у воді, продуктах харчування, сільськогосподарській сировині тощо. Так, 6 травня 1986 р. МОЗ СРСР затвердив і направив МОЗ УРСР "Тимчасовий допустимий вміст радіоактивного йоду-131 у питній воді та продуктах харчування" (молочні продукти, риба, зелень столова) на період ліквідації наслідків аварії. 30 травня 1986 р. МОЗ СРСР затвердив для використання допустимі рівні вмісту радіоактивних речовин у продуктах харчування [4]. Наведені документи були обов'язкові для використання в УРСР. Пізніше, з урахуванням уточнення даних щодо дії іонізуючого опромінення на організм людини та накопичення додаткового досвіду із забезпечення радіаційного контролю й проведення профілактичних заходів, у т. ч. ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, у 1987 р. в СРСР було введено в дію нову редакцію НРБ та Основних санітарних правил [8]. Для забезпечення вимог цих основних регламентуючих документів МОЗ СРСР розробляло та вводило у дію різноманітні стандарти, санітарні правила й норми. Їх вимоги були обов'язковими для виконання усіма міністерствами, відомствами, підприємствами й установами країни.

З перших днів після аварії МОЗ УРСР та Держагропромом УРСР було запроваджено:

- визначення рівня радіоактивного забруднення ґрунтів, радіометричний контроль об'єктів навколишнього середовища, в т. ч. харчових

- продуктів (молока, м'яса, овочевої продукції) у радіоактивно забруднених областях та м. Києві;

- відгодівлю тварин у закритих приміщеннях концентрованими кормами з метою отримання чистої продукції;

- пости радіометричного контролю за харчовою сировиною на молочних заводах та м'ясокомбінатах;

- переробку забрудненого молока у Волинській, Рівненській, Київській областях з метою подальшого його використання та заходи, спрямовані на запобігання надходження йоду з молоком, особливо серед сільських жителів;

- охоплення дозиметричним контролем продуктів харчування не тільки у державній торгівлі, а й на ринках;

- рекомендації по використанню м'ясної сировини із підвищеним вмістом радіоактивних речовин для виробництва ковбасних виробів.

У перші дні після аварії актуальним стало постачання чистих завезених харчових продуктів для населення (в першу чергу, для забезпечення молочних кухонь, дитячих закладів, лікарень, шкіл) [7, 17]. Необхідно було замінити забруднене молоко, отримане, перш за все, у приватному секторі, чистим шляхом завезення його із інших районів та збільшення продажу сухого та згущеного молока.

Узагальнена інформація щодо здійснення цих заходів протягом 1986 р. щоденно надавалась МОЗ УРСР та Держагропрому УРСР, Раді Міністрів й ЦК Компартії України.

З травня 1986 р. була створена Оперативна група з ліквідації аварії на ЧАЕС, однією з задач якої було встановлення контролю за рівнем забруднення радіонуклідами продуктів харчування.

Заходи для запобігання внутрішньому опроміненню регламентувались такими нормативними актами:

- 1) постановою Ради Міністрів СРСР № 1006-286 від 22 серпня 1986 р., якою було введено обмеження споживання продуктів харчування місцевого виробництва та присадибних господарств для осіб, які проживають у населених пунктах, що розташовані на РЗТ;

- 2) постановою Ради Міністрів УРСР та Української Республіканської ради професійних спілок № 315 від 14 грудня 1989 р. "О дополнительных мерах по усилению охраны здоровья и улучшению материального положения населения, проживающего на территории, подвергшейся радиоактивному загрязнению в результате аварии на Чернобыльской АЭС" вводилася виплата з 1 грудня 1989 р. по 1 січня 1993 р. особам,

які проживали в радіоактивно забруднених районах, де частково обмежувалось використання молока та інших продуктів харчування місцевого виробництва і приватних присадибних господарств, грошової компенсації у розмірі 15 карбованців на місяць для кожного члена сім'ї. Цією ж постановою передбачалось визначити першочергову потребу в радіометричних та спектрометричних приладах з метою контролю рівнів забруднення сільськогосподарської продукції та продуктів харчування у радіоактивно забруднених районах та забезпечити їх постачання в зазначені райони у 1990-1991 рр.

3) розпорядженням Ради Міністрів УРСР № 245-р від 18 липня 1989 р. для покращення харчування дітей дошкільного та шкільного віку Київської та Житомирської областей встановлювалися грошові виплати на харчування в школах та дитячих дошкільних закладах у розмірі: 1 руб. 20 коп. – дітям до 7 років та 1 руб. 99 коп. – дітям від 14 до 17 років [12].

Застосування цих заходів давало можливість здійснювати організаційні та управлінські заходи, які певною мірою забезпечували захист людей від дії аварійних радіоактивних викидів. Але через наявність грифів "Тасмно" та "Для службового користування" нормативно-правові акти, що приймалися, були недоступні для широкого загалу населення, що зменшувало ефективність протирадіаційних заходів.

Тільки у 1990 р. Верховна Рада Союзу РСР постановою від 25.04.90 р. [9] аварію на ЧАЕС за сукупністю наслідків визнала найбільшою катастрофою сучасності, загальнонародним лихом, що торкнулося долі мільйонів людей, які проживають на величезних територіях. У прийнятій нею постанові відзначено ряд недоліків у роботі з ліквідації наслідків аварії. Основні з них:

а) протиріччя в рекомендаціях вчених і фахівців із проблем радіаційної безпеки, зволікання у застосуванні необхідних заходів привели до формування у районах, які піддалися радіоактивному забрудненню, вкрай напруженої соціально-політичної ситуації й у підсумку - втрати частиною населення довіри до місцевих і центральних органів влади;

б) не було повної і деталізованої інформації щодо забруднення території радіонуклідами;

в) рівні тимчасового дозового нормування, введені для постраждалих районів, викликали недовіру й протест населення;

г) десятки тисяч людей, що проживають на РЗТ, не були забезпечені в повному обсязі чистими продуктами харчування, товарами першої

необхідності, належним медичним обслуговуванням; незадовільно здійснювались питання оздоровлення населення, особливо дітей; протест викликає незабезпеченість дозиметричними й радіометричними приладами контролю;

д) на забруднених радіонуклідами значних площах сільськогосподарських угідь роботи ведуться без належного обліку аварійної ситуації, що зумовлює можливість виробництва і споживання продуктів харчування, забруднених вище рівня встановлених нормативів, і радіаційного впливу на працівників сільського господарства; немає необхідних законодавчих актів щодо ведення господарської діяльності в умовах радіаційного забруднення;

е) не завершена розробка довгострокової єдиної Державної союзно-республіканської програми по ліквідації наслідків аварії;

ж) відсутня прийнятна для широкого загалу населення загальна концепція безпечного проживання на забруднених територіях, що ускладнює соціально-психологічну обстановку і не дозволяє здійснювати досить обґрунтовані заходи щодо захисту населення постраждалих районів.

Одна з принципових помилок цього періоду – визначення критерієм радіаційної небезпеки такого показника, як щільність забруднення ґрунту радіонуклідами, замість загальноприйнятого в усьому світі показника - дози опромінення людини. Це призвело до помилкових оцінок і, як наслідок, до перевищення нормативів забруднення молока та м'яса навіть на "благополучних" щодо радіоактивного забруднення територіях. Це стосується північних регіонів України, які тільки в 1998 р. були включені до числа постраждалих, і тільки з цього часу було розпочато проведення контрзаходів для зменшення рівнів забруднення сільгосппродукції.

За висновками Верховної Ради СРСР, положення, що склалося, багато в чому стало також наслідком неправильної оцінки на всіх рівнях державного управління в центрі і на місцях масштабів і наслідків аварії на ЧАЕС як воістину глобальної катастрофи, слабкої координації дій і засекречування відомостей про радіаційну обстановку, особливо у 1986 р., недостатньої інформованості населення, а також відсутності повноважного державного органа, відповідального за проведення заходів захисту населення від наслідків аварії. Таким чином, питання щодо необхідності створення системи державного управління з питань захисту населення від наслідків катастрофи було поставлено лише у 1990р.

Катастрофі на ЧАЕС і ходу робіт із ліквідації її наслідків дана також політична оцінка на

XXVIII з'їзді КПРС [11]. З'їзд визнав прийняті заходи щодо ліквідації наслідків катастрофи на ЧАЕС незадовільними й недостатніми.

В Україні узагальнююча оцінка роботи з подолання наслідків ЧК наведена в Заяві ХХУІІІ з'їзду Компартії України "Про ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи і захист населення від їх впливу" у липні 1990 р. та постанові Верховної Ради УРСР від 1 серпня 1990 р. [10]. Вони в значній мірі стали відправною точкою для переходу на якісно нові шляхи подолання наслідків катастрофи.

Липневою постановою Верховної Ради УРСР у числі негайних заходів по захисту громадян України від наслідків ЧК передбачалося вирішення принципово нових завдань. У тому числі були доручення Раді Міністрів УРСР, а саме:

- до кінця 1991 року завершити роботи з детального обстеження радіаційної обстановки на території республіки;
- вирішити протягом 1990 р. питання щодо виведення з користування сільськогосподарських угідь чи перепрофілювання господарств, де неможливе одержання "чистої" продукції;
- подати на розгляд осінньої сесії Верховної Ради УРСР обґрунтовану програму по переходу до міжнародних нормативів припустимого радіоактивного забруднення м'яса і м'ясних продуктів у населених пунктах, що знаходяться на територіях, які піддалися радіоактивному забрудненню в результаті аварії на ЧАЕС;
- вишукати додаткові можливості для негайного й повного забезпечення всього населення постраждалих районів "чистими" продуктами харчування відповідно до раціональних норм;
- створити додаткові потужності по переробці і випуску "чистих" продуктів і продуктів із сорбентами й радіопротекторами.

Таким чином, після аварії на ЧАЕС усі питання регламентування дії іонізуючого опромінення здійснювалося МОЗ СРСР шляхом затвердження тимчасових аварійних рівнів заб-

руднення, доз опромінення населення та вмісту радіонуклідів у сировині та продукції, яку переробляли для споживання населенням.

Усі інші найважливіші питання, в т.ч. віднесення населених пунктів до радіоактивно забруднених, забезпечення населення радіоактивно забруднених місцевостей чистими продуктами харчування, переселення жителів із зон підвищеного радіоактивного забруднення в чисті місцевості регламентувалися звичайним для тих часів шляхом – постановами ЦК КПРС, постановами Ради Міністрів СРСР, спільними постановами ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, спільними постановами ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР та Всесоюзної центральної ради професійних спілок (ВЦРПС).

ВИСНОВКИ

1. До 1991 р. нормативно-правову базу захисту людей складала постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ЦК КПУ, Уряду УРСР, накази відповідних міністерств та відомств. За цей час не було сформовано національне законодавство з протирадіаційного захисту населення, яке постраждало внаслідок ЧК.

2. Заходи, що були запропоновані у перші місяці та роки після аварії на ЧАЕС (здійснення контролю за вмістом радіоактивних речовин у об'єктах навколишнього середовища, зокрема у продукції сільського господарства та харчових продуктах; нормування вмісту радіоактивних речовин у продуктах харчування та питній воді), мали тільки обмежувальне значення і не сприяли всебічному захисту населення, яке проживало на РЗТ.

3. У перші роки після аварії (1986-1991) питання щодо забезпечення жителів радіоактивно забруднених територій чистими продуктами не мало відповідного нормативно-правового підґрунтя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богданов Г.О. Методология, эндоэкологическое обоснование и критерии комплексной оценки применения сорбентов при производстве молока на загрязненных радионуклидами территориях / Г.О. Богданов, Б.С. Пристер, В.В. Стрелко // Биология животных. – 2002. – Т.4, № 1-2. – С. 169-187.
2. Бюлетень радіаційного стану критичних населених пунктів на забруднених радіонуклідами територіях України / В.О. Кашпаров, С.М. Лундин, В.П. Лапшин. – К., 2009. – 106с.
3. Віддалені наслідки впливу іонізуючого випромінювання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф: тези

доп. 23-25 травня 2007р. – К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 2007. – 322 с.

4. Временные допустимые уровни содержания радиоактивных веществ в продуктах питания, питьевой воде, лекарственных травах (суммарная бета-активность) утв. Минздравом СССР 30 мая 1986 г. Чернобыльская трагедия. Документы и материалы. – К.: Наукова думка, 1996. – 783 с.

5. Гудков И.Н. Современные задачи и проблемы сельскохозяйственной радиоэкологии / И.Н. Гудков // Агроэкологический журнал. – 2005. - № 3. – С.22-26.

6. 20 років Чорнобильської катастрофи. Погляд у майбутнє: національна доповідь України. – К.: Атіка, 2006 – 223 с.

7. Звернення МОЗ України до Ради Міністрів Республіки про необхідність посилення радіаційного контролю №226 сс від 21 травня 1986р. Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1996. – 783с.

8. Нормы радиационной безопасности НРБ-76/87 и основные санитарные правила работы ОСП-72 /87. – М.: Энергоатомиздат, 1988. – 60с.

9. О единой программе по ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС и ситуации, связанной с этой аварией: Постановление Верховного Совета СССР от 25.04.90 г. // Известия. – 1990. – 28 апр. – С. 1.

10. О неотложных мерах по защите граждан Украины от последствий Чернобыльской катастрофы: Постановление Верховного Совета СССР от 1.08.90 г. // Правда Украины. - 1990. – 7 авг. – С.2-3.

11. О политической оценке катастрофы на Чернобыльской АЭС и хода работ по ликвидации ее последствий: Резолюция XXVIII съезда КПСС // Правда Украины. – 1990. – 15 июля. – С. 1-2.

12. Перелік найважливіших рішень Уряду Української РСР по усуненню наслідків аварії на Чорнобильській АЕС за 1986-1990 роки. - К.: Б.і., 1990. – 357с.

13. Прістер Б.С. Рекомендації щодо вибору нап-

рямків і порядку проведення реабілітації виведених земель господарств Житомирської та Київської областей з метою повернення цих територій у народногосподарське використання / Б.С. Прістер, Л.В. Перепелятнікова, Л.В. Каліненко. – К., 1998. – 81с.

14. Про додаткові заходи щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи: Указ Президента України №348/93 від 21 серпня 1993 р. // Соціальний, медичний та протирадіаційний захист постраждалих в Україні внаслідок Чорнобильської катастрофи. Офіційне видання. - К., 2001. - С.335-337.

15. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України, № 791а-ХІІ від 27 лютого 1991 р. в редакції Закону № 182/97-ВР від 04.04.97 р. // Соціальний, медичний та протирадіаційний захист постраждалих в Україні внаслідок Чорнобильської катастрофи. Офіційне видання. - К., 2001. - С. 272-282.

16. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України, №796 ХІІ від 28 лютого 1991 р. [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

17. Стенограма засідання оперативної групи політбюро ЦК Компартії України №73 від 3 травня 1986р. Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1996. – 783 с.

